

בענין פועל אם דינו כעבד

א. טעם דפועל חוזר בחצי היום

גרסינן בבבא מציעא (י.) והאמר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום. וטעם הדין של רב מבואר בגמ' ע"פ הפסוק כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה:נח) – עבדי הם ולא עבדים לעבדים. כלומר, מכיון שבני ישראל הם עבדים של הקב"ה, אסור להם להיות עבדים לבשר ודם. ועיין שם בתוס' (ד"ה כי) שכתבו ע"פ זה "דמ"מ מותר אדם להשכיר עצמו, דדוקא עבד עברי שאינו יכול לחזור בו ואינו יוצא קודם זמנו אלא בשטר שחרור עובר משום עבדי הם."

ובדין הזה של פועל חוזר בתוך תקופת שכירותו אפילו בחצי היום, עיין עוד בתוס' שם (ד"ה יוכל לחזור בו) דאע"פ שמבואר בגמ' (ב"מ עז.) דר' דוסא וחכמים הודו דפועל יכול לחזור בחצי היום אלא דנחלקו אם ידו על התחנתונה או ידו על העליונה, החידוש של רב הוא שפסקינן כחכמים דידו על העליונה (כשלא מדובר בדבר האבוד) "אפילו אם נתייקרו פועלים בחצי היום לאחר שחזר בו לא יפחתו לו מחצי שכרו", כלומר שאם פועל נשכר לעבוד שנה אחת ולקבל אלף דינרים, וחזר לאחר חצי שנה, עדיין הוא זכאי לקבל חצי שכרו של חמש מאות דינרים, אפילו אם המשכיר חייב להשכיר פועל אחר לחצי השנה הנשארת בשש מאות דינרים.

ומכיון שפסקינן דיד הפועל על העליונה, יש לחקור מה הדין אם המשכיר יכול לשכור פועל אחר בפחות מפני שהוול המלאכה. ובזה נחלקו הפוסקים, שלפי הטור (חו"מ ס' שלג, הובא בסמ"ע ס' שלג, ס"ק טז) אם המשכיר שוכר פועל אחר לחצי השנה הנשארת בארבע מאות דינרים, זכאי הפועל שחזר במאה שקלים העודפים ומקבל סך הכל שש מאות דינרים, וחלק עליו הש"ך (חו"מ שלג, ס"ק יט) בדין זה.

והקשה הש"ך (ס' שלג, ס"ק יט) על שיטת הטור "למה יהיה יד הפועל על העליונה לענין שיתן לו יותר ממה ששכר עמו ... ולא ידעתי מנ"ל להטור הא." ובסוף דבריו כתב שמצא בטור על קלף ישן דליתא

להאי דינא. אבל בספר קצות החושן (ס' שלג, ס"ק ח) כתב ליישב שיטת הטור ע"פ תשובת מיימוני לספר קנין (ס' לב) דמה שיוצא פועל בחצי היום הוא מדין גרעון כסף דעבד עברי, וכמו שאמרינן בעבד עברי (קידושין כ.). דמחשבין להקל כשיוצא בגרעון כסף (ז"א, שאם נמכר העבד במאתים דינרים ורוצה לצאת בחצי הזמן ע"י גרעון כסף, הוא חייב ע"פ סתמא לשלם מאה דינרים לאדון, אבל אם עכשיו הוול העבד ושוה מאה דינרים, העבד חייב לשלם רק חמשים דינרים לאדון ולא מאה דינרים, וע"כ מרוויח חמשים דינרים מפני שעכשיו הוא שוה פחות ממה שהיה שוה בתחלה), ה"ה בפועל החוזר בחצי היום כשהוול השער. והסיק הקצות שלכן נראה עיקר כדברי הטור.

אבל בס' נתיבות המשפט (ביאורים ס"ק ו) כתב לדינא כשיטת הש"ך ד"אין חוזר נשכר", וע"כ הפועל החוזר לאחר חצי שנה מקבל רק חמש מאות דינרים של עבודת חצי שנה. וטעם שיטתו ע"פ הירושלמי (בבא מציעא פ"ו ה"ב) דחולקים שם רב ור' יוחנן בדין דפועל החוזר, וז"ל הירושלמי, רב אמר כי לי בני ישראל עבדים - אין ישראל קונין זה מזה, אמר רבי יוחנן עבד עברי היא, מתני' על דעתיה דרב בין פועל בין בעה"ב יכול לחזור, על דעתיה דרבי יוחנן פועל יכול לחזור ולא בעה"ב, עכ"ל הירושלמי. וכתב הנתיבות המשפט שהיה כתוב אצלו פי' הירושלמי דרב סבר דליכא קנין כלל מדאורייתא בפועל ישראל, ור' יוחנן סבר דעבד עברי הוא, ומה שיכול לחזור הוא מטעם דאפילו עבד עברי יוצא בגרעון כסף. ולפי שבתלמוד דידן פסקינן כרב, אין לפועל דין עבד עברי, ואין לאדון שום קנין הגוף בו שיהיה צריך לחזור רק בגרעון כסף, ובזה שונה פועל מעבד עברי.

ועיין בס' מחנה אפרים (הל' שכירות פועלים, סימן א) שהביא מח' ראשונים, דלפי הריטב"א בסוגיא בב"מ דיד פועל כיד בעל הבית (ונראה דכוונתו לריטב"א י. ד"ה והא, ע"ש) אמרינן דפועל גופו קנוי כעבד עברי, ומה שיכול לחזור הוא דלא גרע מעבד עברי, וע"כ יכול לצאת בגרעון כסף, וגם לפי המהר"ם (הובא בש"ך ס' שלג, ס"ק מז) אמרינן דפועל גופו קנוי כמו עבד עברי, וע"כ פסק דאי אמר בעה"ב לפועל לך מעמדי לא פקע שעבודו ע"י זה (וע"ש שנחלק עליו הש"ך). ולפי תוס' בקידושין (יז. ד"ה חלה) אמרינן דאין גופו קנוי, ומה דפועל יכול לחזור לומדים מק"ו מעבד עברי. ונמצא שחלקו הריטב"א וסייעתו ותוס' בענין אם פועל גופו קנוי כעבד עברי.

אבל יש גם לפרש המח' בענין אחר קצת, דהיינו שנקודת המח' אם לומדים דיני הפועל מדין עבד עברי או לא. דהנה תוס' בבבא מציעא הנ"ל כתבו שאין דומה יציאת פועל ליציאת עבד בכלל, שרק אצל פועל יש דין יציאה לפני זמנו, אבל עבד עברי אינו יוצא אלא בשטר שחורו. וברש"ש שם תמה על תוס' שעכ"פ יוצא עבד בגרעון כסף, וע"ש שתירץ בדוחק את דברי תוס'. אבל נלע"ד לפרש כוונת תוס' שמה שפועל יוצא לפני זמנו לא הוי מדין גרעון כסף בכלל, ואין לדמותו לדין של גרעון כסף של עבד עברי, אלא שיש זכות חזרה לפועל אפילו אם לא שייך בזה הדין של גרעון כסף מפני שאין גופו קנוי כע"ע, ומטעם זה יכול לצאת כל כמה שרוצה, ולומדין את דין זה מהקרא של כי לי בני ישראל עבדים, וכדלעיל.

ונראה שנחלקו גם קצות החושן והנתיבות ביסוד זה אם אמרינן שיש ללמוד דיני פועל מעבד עברי. לפי שיטת קצות החושן ע"פ תשובת מיימוני, נראה שלענין זכות חזרתו פועל מוגדר כעבד עברי, ואע"פ שנראה לפי שיטתו שאין גופו של פועל קנוי לבעל הבית, דהנה כתב (ס"ק ו) דקנין גרעון כסף מועיל בפועל מטעם דלא גרע מעבד עברי, דמה עבד עברי עבד איסורא ואין גופו קנוי מקילין ביה, כל שכן פועל, ולשונו דומה למה שכתב בס' מחנה אפרים דלפי תוס' שלמדו שאין קנין הגוף בעבד עברי, מ"מ יוצא מגרעון כסף מטעם דלא גרע מעבד עברי. אבל נראה דלפי שיטת תוס' אין לומדים טעם שפועל יכול לחזור מעבד עברי ע"י ק"ו אלא מגזירת הכתוב של לי בני ישראל עבדים, וכדנ"ל. אבל לפי שיטת הקצות, נראה לבאר שמה שהפועל מקבל בשכירותו נקבע ע"פ דיני עבד עברי, וכדבריו של המחנה אפרים הנ"ל. ולכן מה שפועל יכול לחזור הוי מדין גרעון כסף דעבד עברי, ומטעם זה פועל החוזר בתוך זמנו מקבל את הרווח אם בעל הבית יכול לשכור פועל אחר בזול, וכמו הדין של גרעון כסף בעבד עברי דמחשבין להקל. אבל שיטת הש"ך והנתיבות כמו שיטת תוס' דפועל שונה לגמרי מעבד עברי, מכיון שאין בו קנין הגוף, וזה גופא הטעם שהוא יכול לחזור אפילו בחצי היום, שבאמת אינו עבד לעבד, אלא רק עבד לה', ומכיון שהוא אינו מוגדר כלל כעבד, כשהוא חוזר בתוך תקופת שכירותו הוא רק מקבל את הסכום של הזמן שעבד, אבל אינו מרוויח יותר מדין גרעון כסף.

אלא שיש להקשות ע"פ מה שכתב הש"ך (חור"מ ס' שלג, ס"ק מז) דעכ"פ יש לפועל דין עבד עברי לקולא שיכול לחזור בו, אבל לא שיהא גופו קנוי לו, ומשמע מדבריו דעכ"פ הטעם שיכול פועל לחזור הוי מדין עבד עברי, וצ"ע בכוונתו. ונראה שיש לבאר דבריו שלומדים מעבד עברי

שיש זכות חזרה, אבל לומדים מן הפסוק של לי בני ישראל עבדים שזכות החזרה לפועל הוא לעולם, ואינו תלוי בדין של גרעון כסף כעבד עברי.

ב. פועל שכבר קבל שכרו לפני שחזר

והעיר בס' קצות החושן (שם ס"ק ו) דלכאורה יהיה עוד נ"מ לדינא בענין זה. דהנה פסק הש"ע (חור"מ ס' שלג, סעיף ג) ע"פ שיטת המהרי"ק דפועל יכול לחזור אפילו קבל כבר דמי שכירותו, ואין בידו לשלם לבעל הבית "והמעות חוב עליו". וכתב המהרי"ק (שורש קפ"א) דבזה שונה דין פועל מדין עבד, דמכיון שעבד יוצא בגרעון כסף הוא רק יכול לצאת כשהשיג ידו כדי גאולתו. וכתב הקצות דלפי דברי תשובת מיימוני הנ"ל הטעם שפועל יכול לחזור בחצי הזמן הוא משום דמסתמא שכירות אינה משתלמת אלא בסוף "משום דהיינו גרעונו השכירות שיש לו ביד בעל הבית, אבל זה שאין לו כסף ולא שוה כסף אין לו גרעון", וא"כ לכאורה אינו יכול לחזור כשכבר קבל את הכסף אם אין לו לשלם המותר לבעל הבית בשעת יציאתו. וע"ש שהסיק שנראה שהמהרי"ק סבר כשיטת התוס' בב"מ הנ"ל שפועל יכול להשכיר את עצמו מפני שהוא בחזרה, משא"כ עבד עברי שאינו בחזרה, ומבואר לפי תוס' שאינם סוברים כתשובת מיימוני אלא כהמהרי"ק, דמ"מ פועל יכול לחזור אפילו כשאינו בדין של גרעון כסף.

וכן כתב החזו"א (ב"ק סימן כא, סוף ס"ק לא) בביאור הטעם שפועל יכול לחזור בלי לשלם הכסף בשעת חזרה וז"ל "אבל נראה דלא מדמינן לו לעבד עברי אלא לענין חזרה, אבל הוא קיל מעבד עברי וא"צ שיחזור כסף בשעת חזרה." והיינו כדברינו לבאר שיטת תוס' הנ"ל שבעצם פועל אינו מוגדר כעבד עברי, אלא שלומדים מעבד עברי שיש לו זכות לחזור כמו שע"ע יוצא בגרעון כסף, אבל הפועל לעולם יכול לחזור, ולכן כשחוזר אינו חייב לחזור כפי התנאים של יציאה בגרעון כסף, וכמו שנתבאר.

אבל בנתיבות המשפט הנ"ל כתב ע"פ דברי הקצות שלפי הנך פוסקים דס"ל שהטעם שפועל חוזר בחצי היום הוא מפני דלא גרע מעבד עברי שיוצא בגרעון כסף, נראה דגם אצל פועל בענין כסף דוקא כדי שיכול לחזור. וע"כ כתב שפסק זה של הש"ע שפועל יכול לחזור אפילו אם כבר קיבל כל שכרו, ואין בידו לשלם הוא בניגוד לשיטת הטור ותשובת מיימוני והקצות לעיל בענין מה שמקבל הפועל את העודף מזמן הנשאר לאחר חזרתו כשיכול בעל הבית לשכור פועל אחר בזמן הנשאר

בזול. ועיין בס' חלקת בנימין (ס' שלג ס"ק עג) שג"כ הציע שלפי הנך פוסקים שיחלקו על הדין הזה של הש"ע כמו שמבואר בקצות, י"ל דפועל נחשב גופו קנוי כעבד עברי, או אפילו אם אין גופו קנוי דמי בדין זה לעבד עברי.

אמנם הש"ך (ס"ק טו) דייק מלשון המהרי"ק שכתב שמדובר במקרה "שאינן בידו (של הפועל) לשלם", וכתב (בלשון הראשון שלו) דאפשר שרק במקרה "שאינן המעות מזומן בידו לשלם, אבל מ"מ יש לו לשלם" אמר המהרי"ק שאפשר לו לחזור, "אבל אם אין לו לשלם כלל אינו יכול לחזור" מטעם דהוי דבר האבוד. ולפי דברי הש"ך, היה אפשר לבאר שגם המהרי"ק לא הקיל לפועל לחזור במקום שאין לו לשלם כלל, וא"כ אולי עדיין יש לומר שיכול פועל לחזור רק מדין גרעון כסף, ולכן אם אין לו מעות כלל אינו יכול לחזור. אבל מ"מ מלשון המהרי"ק כפי שהובא בס' קצות החושן נראה בהדיא שמחלק בין עבד לפועל בענין זה, שרק עבד יוצא מדין גרעון כסף ולא פועל. וגם הש"ך הסיק שמשמע מלשון המחבר שפועל יכול לחזור בין אם יש לו מעות מזומנים או לא.

אבל מדברי הגר"א נראה שיש ליישב פסק הש"ע גם לפי הסוברים שפועל חוזר מדין גרעון כסף. דהנה בביאור הגר"א (ס"ק יא) כתב שדין זה שיכול פועל לחזור כשכבר קיבל דמי שכירות ואין בידו לשלם נלמד מדין גרעון כסף דעבד עברי ע"פ הגמ' קידושין (טז). דעבד עברי יוצא בשטר. והקשה הגמ' האי שטר היכי דמי, אילימא דכתב ליה שטרא אדמיה היינו כסף, ע"ש. וע"פ קושית הגמ' נראה שלמד הגר"א שגם אם כתב העבד שטר על דמיו יכול לצאת מטעם גרעון כסף. והרשב"א על הגמ' שם (ד"ה אילימא) חידש שמועיל שטר על דמיו דוקא לפי ההו"א בגמ' שאין גופו של עבד עברי קנוי, אבל לפי המסקנא דעבד עברי גופו קנוי אין שטר מועיל על דמיו. וע"פ זה, אפשר לומר שכוונת הגר"א שמכל מקום לגבי פועל דאין גופו קנוי אף לפי שיטת תשובת מיימוני הנ"ל יכול פועל לחזור ע"י שטר כשאין לו כסף מדין גרעון כסף, ועדיין נלמד דינו מדין עבד עברי. ורק להסוברים דגופו של פועל קנוי כעבד עברי אי אפשר לפסוק כהש"ע שפועל יכול לחזור אחרי שקבל הכסף אם אין לו לשלם.

ולפי זה, ניחא לשון הש"ע (חור"מ ס' שלג,ג) דטעם שיכול פועל לחזור אפילו כשכבר קיבל שכרו ואין לו לשלם מיד הוא מפני שנאמר כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, ויש להקשות לפי שיטת הקצות ע"פ תשובת מיימוני שמכיון שהטעם דיכול פועל לחזור הוא מדין גרעון

כסף דעבד עברי, מה עדיפות יש לפועל מעבד. אלא שיש לתרץ ע"פ הנ"ל שאע"פ שחזרת הפועל הוא מדין גרעון כסף, עדיין דינו של גרעון כסף מאפשר לו לצאת אפילו כשאינן לו, וכדברי הגר"א, מפני שיכול לכתוב שטר על דמיו, משא"כ עבד עברי דגופו קנוי. ולפי זה אינו מוכרח לומר דסברת תשובת מיימוני בניגוד לדינו של הש"ע בענין פועל שכבר קיבל כל שכרו, מכיון שעדיין אפשר לפועל לכתוב שטר על שאר דמיו מטעם גרעון כסף, מפני שאין גופו של פועל קנוי כעבד עברי. ועיין בס' משפט הפועלים (יז:יז) דהקשה שלפי שיטת הגר"א יצטרך הפועל שכבר קיבל כל מעותיו ליתן שטר אם אין לו מעות מזומנים להחזיר "וזה חידוש שלא נזכר בפוסקים." אבל יש לתרץ בפשיטות שפסקינן כהש"ך והנתיבות דלא בעינן גרעון כסף כלל, וע"כ אין צורך בשטר.

ג. פועל הנשכר ליותר מג' שנים

וע"ע ברמ"א (שלג,ג) שהוסיף על דברי הש"ע שם ש"מהאי טעמא (דיכול פועל לחזור בחצי היום מפני שאינו כעבדים דעבדים) אסור לפועל אפילו מלמד או סופר להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית בקבע שלשה שנים." ועיין בסמ"ע (ס"ק טו) שמבאר הטעם "דג' שנים שם שכיר ועבד עליו דכתיב (בישעיה טז:יד) 'בשלש שנים כשני שכיר...' אבל הש"ך (ס"ק יז) כתב שצ"ל שאסור רק "יותר מג' שנים" מפני שפחות מזה נקרא פועל או שכיר דכתיב "כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים" (דברים טו:יח), כלומר דעבד שעובד ו' שנים הוא כפול בזמנו מימי שכיר, ורק כשעובד יותר מג' שנים יוצא מתורת שכיר, ואע"פ שעדיין עבד לא הוי, מ"מ עובר על האיסור של לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים. ובפ"ת ציטט דברי הח"ס (או"ח ס' רז) שיש להצדיק המנהג לכתוב שטר הרבנות על ה' שנים, אע"פ שהוא יותר מג' שנים, מכיון שהביא רש"י בפירושו לתורה לפרש כי משנה שכר שכיר שעבד עברי עובד ביום ובלילה, וא"כ אין שום נפקותא בג' שנים כל עוד שאינו נשכר לשש שנים. והוסיף הש"ך (בס"ק טז) דכל זה מיירי בפועל שאסור למכור עצמו לע"ע, אבל אם הוא עני ביותר ואין לו כסות שמותר לו למכור עצמו לע"ע מותר לו ג"כ למכור עצמו ליותר מו' שנים.

ועוד הביא הש"ך (בס"ק יז) את דברי התוס' הנ"ל בב"מ (י. ד"ה כי שכתבו ד"מ"מ מותר אדם להשכיר עצמו דדוקא עבד עברי שאינו יכול לחזור קודם זמנו אלא בשטר שחרור עובר משום עבדי הם". וא"כ לפי תוס' יהיה מותר לפועל להשכיר את עצמו אפילו ליותר מג' שנים. וגם

הביא שהמרדכי פ' האומנין (סוף סימן שמו) פסק כתוספות. וכן בהגהות הגר"א (ס"ק יב) כתב שהמרדכי חולק על דין זה, וכ"כ בתוס' הנ"ל, ז"א, שלפי דבריהם מותר לפועל להשכיר את עצמו ליותר מג' שנים. וכן העיר הגר"א בהגהותיו על הגמ' שם בב"מ י.

ונראה שתלוי בחקירה הנ"ל, דלפי תוס' והמרדכי דינו של פועל אינו כעבד בכלל מטעם עבדי הם ולא עבדים לעבדים, ולכן יהיה מותר לאדם להשכיר את עצמו להיות פועל אפילו יותר מג' שנים (ומסתמא אפילו יותר מו' שנים), אבל לפי דברי הסמ"ע דאסור אפילו להשכיר את עצמו לג' שנים דנקרא ע"י זה שכיר, הטעם הוא דדין שכיר או פועל הוי דומה לעבד, וא"כ יש איסור אם נשכר להיות שכיר ג' שנים, דכבר הוא מוגדר כשכיר. ולפי דעת הש"ך, יש הבדל בין פועל לעבד, אבל מ"מ כשהוא משכיר את עצמו להיות פועל יותר מג' שנים כבר נראה כעבד, וע"ש שכתב ע"פ הגהות מרדכי (ב"מ סימן תשס) דכל זה רק אם משכיר עצמו "להיות בבית בעל הבית בקבע עמו ולהיות סמוך על שלחנו בלי הפסק יותר מג' שנים." אבל במקרה רגיל של שכיר אין לאסור "דפועל לא מיקרי עבד אלא שכיר", שאל"כ "כשם שאסור למכור בע"ע כך יהא אסור להשכיר עצמו." וכן לפי הח"ס הנ"ל דכתב ששיש להצדיק את המנהג להשכיר רב לה' שנים מפני שאינו נראה כעבד אלא אם נשכר לו' שנים שלימים, נראה שמ"מ פועל אינו נחשב כעבד ממש בשום אופן.

ועייין בקצות החושן שם (ס"ק ז) שהביא מתשובת החות יאיר (ס' קמ) בחזון שנתקשר ע"י תקיעת כף עם הקהל לשש שנים, והחזון רצה לחזור בטענה שהתקיעת כף היתה לעבור על המצוה שלא להיות עבדים לעבדים. ופסק החו"י שיש לדחות טענתו מכיון שחזון אינו נקרא עבד לעבדים אלא עבד לה', הואיל ומכבד קול ה' מהונו, משא"כ במלמד שפסק הרמ"א שאין לו להשכיר את עצמו לזמן ארוך כזה, מפני שמלמד מקבל שכרו ממה שאינו ממצות ה' בעד שימור הילדים ופסקי טעמים. וחלק עליו קצות החושן מטעם שאין הבדל בין מלמד לחזון בענין זה, דגם פיסוק טעמים נקרא מצות ה', אלא שניהם אינם יכולים להשכיר את עצמם ליותר משלש שנים מפני שאע"פ שעושים עבודת ה', כל אחד מתקשר לאחרים בשכירותו, ולכן כל אחד אסור להשכיר את עצמו לתקופה ארוכה כזאת.

ואולי יש להסביר המח' בין הקצות והחו"י ע"פ הנ"ל שלפי החו"י באמת אין הפועל דומה לעבד, ורק אוסרים אותו להשכיר את עצמו ליותר מג' שנים (או לפי שיטת הח"ס ע"פ רש"י ליותר מו' שנים) מפני "שנפקא

מתורת שכיר" ונראה כמו עבד לעבד. ולכן אם יש מקום לטעון שלא נראה כעבד מטעם דהוי עבד ה' ממש, אין איסור להשכיר את עצמו ליותר מ' שנים מפני שאינו נראה כעבד, וכ"ש לפי שיטת התוס' בב"מ שאין איסור בזה בכלל. אבל לפי הקצות שבמדה מסוימת אפילו פועל דינו כעבד כגון בדין של גרעון כסף, כל עוד שהוא מוגדר כשכיר מטעם שהוא מתקשר לאחרים הוא חייב להיזהר מלהיות כעבד ממש בשכירות של ג' שנים ויותר, וכנ"ל.

ד. פועל שחלה בתוך ימי שכירותו

ענין בגמ' קידושין יז. בענין עבד עברי שחלה, דקיי"ל שאם עבד ג' שנים וחלה ג' שנים, אע"פ שבמשך ג' שנים לא עבד בכלל, עדיין יוצא לחירות ואינו חייב להשלים את חצי הכסף מהזמן שלא עבד. ובתוס' שם (ד"ה חלה שלש) כתבו "יש שהיו רוצים לומר שאותם שכירים מלמדי תינוקות אם חלו חצי זמן כמו כן לא יהיו משלימים את זמנן כמו עבד עברי דהכא ויטלו כל השכירות כיון שהיו אנוסין", וע"ש בסוף דבריהם שהסיקו דמלמדי תינוקות אם חלו לא יקחו אלא מה שהריוחו "דאין לדמותם כלל לע"ע, דעבד עברי גופו קנוי לאדונו, הילכך חלה שלש אינו חייב להשלים דאין יכול לעשות מלאכה יותר מיכולתו, אבל מלמד אין גופו קנוי אלא שר עצמו ללמוד עד הזמן, וכשאינו יכול להשלים לא יטול אלא מה שהריוח". ואח"כ הוסיפו "ועוד נראה לחלק בין מלמד לע"ע, דעבד היכא דחלה ג' ועבד ג' היינו טעמא דאינו חייב להשלים משום דכתיב בספר [ישעיה] מקצה שלש שנים כשני שכיר, אם כן מצינו דשנים דשכיר הן שלש שנים, והיינו דכתיב כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים, והילכך היכא דעבד שלש, דהיינו שני שכיר, אמר דאינו חייב להשלים ויטול שכרו כיון דעבדו ג' שנים, דהיינו שני שכיר." ונראה מדברי תוס' דיש דין מיוחד לגבי עבד עברי דגופו קנוי שחייב לעבוד שני שכיר, ואם עבד שני שכיר, דהיינו ג' שנים, נפטר אם חלה ג' שנים מזמן עבודתו, משא"כ בפועל דאין גופו קנוי (ולא מסתבר לומר דלפי החילוק השני בתוס' גם פועל שחלה אחרי שעבד כבר ג' שנים יקבל את כל שכרו כמו עבד דא"כ היה לתוס' לפרש את זה), ואינו בכלל עבד עברי, ויכול להשכיר את עצמו לכל זמן שרוצה ועדיין שם פועל עליו, ואין שכרו תלוי בהגדרתו כשכיר בכלל.

וכן פסק הרמ"א (ח"מ ס' שלגה) כתוס' דפועל שחלה אינו מקבל שכרו אלא רק כפי מה שעשה (אלא אם כן קבל בע"ה אותו בחזרה לאחר שעבר החולי בלי שום ניכוי ע"ש). אבל כתב ע"פ תשובת מיימוני שאם

בעל הבית כבר שילם לו אינו חייב הפועל להחזיר דמיו. ונראה שתשובת מיימוני אזיל לשיטתו דמדמינן שכירת פועל לעבד עברי, ומכיון שעבד עברי שחלה אינו חייב להחזיר את דמיו, כמו"כ אם הפועל כבר קבל כל שכרו אינו חייב להחזיר את דמיו מכיון שחלה. אבל הש"ך (ס"ק כה) חלק עליו דאפילו אם כבר קבל שכרו אינו זכאי בשכרו לימים שחלה בהם, מכיון שאינו דומה לעבד עברי דגופו קנוי. ואע"פ שבהגהות מרדכי חילק בין ע"ע לפועל מטעם דבעבד עברי אמרינן "שכבר פרוע הוא", הסביר הש"ך דכוונתו ד"כיון שכבר פרוע קנוי לו קנין גמור אף גופו, משא"כ הכא." ובקצות החושן (ס"ק י) ביאר שלשיטת הש"ך העיקר הוא שפועל אינו בכלל כעבד עברי מפני שאין גופו קנוי, וע"כ אפילו אם השכיר עצמו לכל המלאכות בכסף ושטר וחזקה עדיין שם פועל עליו, ולכן אינו זוכה לשכרו כשחלה, דאינו בדין עבד עברי.

אבל כתב עוד הקצות (ס"ק ט) דאפילו לשיטת הרמ"א אם חלה הפועל רוב ימי השכירות, אם קבל השכירות חייב להחזיר, דלומדים מדין עבד עברי שפטור דוקא כשלא חלה רוב ימי השכירות, אבל אם חלה יותר מג' שנים צריך להשלים זמן עבודתו. ונראה דהקצות אזיל לשיטתו דדומה פועל כעבד במקצת, וכמו"כ הכא בענין דין של הרמ"א דפועל שחלה יכול להחזיק בשכרו שכבר קיבל, יש לדמותו לעבד דאינו חייב להחזיר דמיו מפני "שכבר פרוע", ומכיון שעבד עברי רק מחזיק בכספו ויוצא לחירות אם חלה פחות מרוב זמן עבודתו, כך הפועל יכול להחזיק בדמיו לפי פסק הרמ"א דוקא אם לא חלה רוב ימי שכירותו. אבל עיין בחזו"א ב"ק (סימן כג סוף ס"ק יא) שכתב לחלק בין פועל לע"ע במקרה שחלה רוב ימי השכירות, שלא מוכח לומר דמכיון שיש דין השלמה בעבד עברי שיש דין ניכוי בפועל, ואם היה הדין נותן שאין מנכין לו כשחלה חצי זמן (ובאמת נטה החזו"א לפסוק שאין הדין כן, כדכתב שם בסימן כג, ס"ק ז אפילו במקום שהקנה הפועל את גופו לכל המלאכות מכיון דעדיין אינו כעבד עברי ד"אין כאן קנין בגוף שיהא רשאי לעבוד בו כל מה שירצה"), כך צריך להיות הדין כחלה רוב הזמן משא"כ בעבד עברי, ע"ש.

ה. פועל הרוצה לחזור כדי לעבוד במקום אחר

הנה יש עוד מח' הפוסקים המובא בפתחי תשובה (שלג, ס"ק ד) אם אומרים שפועל חוזר אפילו בחצי היום וידו על העליונה אם הוא רוצה לחזור כדי לעבוד במקום אחר. פסק הרמ"א (ס' שלג, סעיף ד) ע"פ הטור שאם חזר הפועל מחמת היוקר אין שומעין לו. וכתב הב"ח בטעם הדין

של הטור "נראה דטעמו דכיון דשכיר יום לא מצי חוזר אלא משום דכתיב עבדי הם ולא עבדים לעבדים, אם כן דוקא בחזור בסתם דתלינן שאינו חפץ לעבוד יותר, אבל אם חוזר בו מחמת היוקר, אם כן גלי דעתיה דניחא ליה בעבדות אם ישלם לו בעל הבית כפי היוקר ואין שומעין לו, והכי מסתברא." וכתב בפ"ת על פי סברא זו של הב"ח "ה"ה היכא שנשכר אצל אחר דאין שומעין לו", ושכן נפסק בספר מאמר קדישין ובס' עטרת צבי.

אח"כ הביא הפ"ת את דברי תשובת מים חיים (חלק חו"מ סי' כ"ו) שכתב (לפי סכום דבריו של הפ"ת), "זה הדין לא שמיע לי, כלומר לא סבירא לי, דבשלמא אם הפועל יכול לחזור כדי שלא יעבור על כי לי בני ישראל עבדים, אז הוה אמרינן דהיכא דהשכיר עצמו לאחור ורוצה להיות עדיין עבד דלא יכול לחזור, אבל לפי מה דקיי"ל דפועל אינו עובר (על לי בני ישראל עבדים), והטעם דפועל חוזר מחמת דלא חל שעבוד עליו, א"כ מה לנו שהשכיר את עצמו לאחור, מכל מקום יכול לחזור מראשון גם משני אם ירצה כו'. ומדברי הרמ"א שכתב דאם חוזר מחמת יוקר אין שומעין לו, ליכא ראייה כלל שלא יכול לחזור, דהא הסמ"ע ס"ק ט"ז כתב הטעם דלא נתייבא כח הפועל כדי שישתכר מעות, ומוכח מזה דלא קאי רק על הא דתיקנו רבנן דפועל ידו על העליונה, על זה כתב הרמ"א דחוזר מחמת יוקר אין ידו על העליונה, אבל אם ירצה הפועל לחזור ושתהיה ידו על התחתונה, אפילו אם היה קנין יכול לחזור אף על גב דרוצה להיות עדיין פועל ותהיה ידו על התחתונה כו'."

ובתחילת דבריו הביא הפ"ת את תשובת החות יאיר בענין זה (ס' קו) "שכתב דלכאורה יש מקום להסתפק שמא דוקא אם הפועל חוזר בו מהיות פועל לשום אדם, משא"כ אם הולך מבעה"ב זה ונשכר אצל אחר, שנשאר עבד לעבדים, דינו כדין קבלן שידו על התחתונה ולא יפסיד בעה"ב דבר. מ"מ לא נראה לחלק בכך, רק מפני שנאמר כי לי בני ישראל עבדים, לא אלים קניית האדון ככולי האי." ולפי דברי החו"י לא מיבעיא שיכול פועל לחזור כדי לעבוד במקום אחר, אלא עדיין נשאר ידו על העליונה.

ונראה שגם מח' זו תלויה בחקירתנו, וכמו שמבואר מדברי הפוסקים בפ"ת הנ"ל. אם אומרים שבמדה מסוימת פועל נחשב כעבד, אם ילך לעבוד במקום אחר עדיין יש להגדירו כעבד, וכדברי החות יאיר בהו"א שלו וכלשון הב"ח "גלי דעתיה דניחא ליה בעבדות", וא"כ לא שייך להתיר לו לחזור כדי להיות כעבד במקום אחר. אבל אם בעצם אינו נחשב לעבד כלל, וכמו שכתב החו"י במסקנתו וכמבואר מדברי שו"ת מים חיים,

מובן שמותר לו לעבוד את עבודתו מכל סיבה שהיא, ומסתבר מסקנתו של החו"ש שעדיין יהיה ידו על העליונה. ואפי' אם אמרינן שבמקרה שעזוב את עבודתו מחמת יוקר יהיה ידו על התחתונה, היינו משום שבחזרתו הוא רוצה יותר כסף מאותו בעל הבית, וכמו שכתב בשו"ת מים חיים הנ"ל "דלא נתייפה כח הפועל כדי שישתכר מעות", אבל כשרוצה לעזוב עבודתו מחמת יכולתו לעבוד במקום אחר, למה יגרע זכויותיו ע"י זה.

ולא אכחד שבספר משפט הפועלים (פרק טז, אות כא) ביאר את המח' הזה בענין אחר "דאם הוא מטעם גזירת הכתוב שלא יהיה כעבד, א"כ כשרוצה לילך לעבוד אצל אחר, יש צד לומר דאינו יכול לחזור בו, אבל אם הוא מדין גרעון כסף, מסתבר שבכל גוונא יכול לחזור בו." ולפי דבריו יש לומר בכוון ההפוך ממש, דאם דין פועל כעבד בענין יציאתו בגרעון כסף, אין להקפיד על טעם יציאתו, ובלבד שיצא באופן של גרעון כסף, אבל אם דין הפועל אינו כעבד בכלל אלא שמקפידים עליו שלא ינהוג כעבד, אין לו לעזוב את עבודתו א"כ באופן שלא יהיה כעבד לאחרים. אבל מ"מ נראה שההסבר שלנו עולה יפה לפי דברי הפוסקים שהובאו בפ"ת הנ"ל, והנלע"ד כתבתי.

ו. פועל שהתחייב ע"י קנין

וע"ע בש"ך שם (ס"ק יד) שהביא שיטת הריטב"א שאם הפועל נכנס לעבודתו על ידי קנין, אסור לו לחזור בחצי הזמן ולהיות ידו על העליונה מפני שהוא משועבד לגמרי לעבודתו. והש"ך לאחר שהביא את שיטתו חלק עליו "מטעמא דלי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, משמע דבכל ענין יכול לחזור בו", ע"ש שהוסיף דמצא כדבריו בשו"ת הריב"ש (ס' תע"ו) "ונתתי שמחה בלבי." וע"ש בדברי הש"ך דאין הקנין מועיל אלא קנין דברים בעלמא. ובקצות שם (ס"ק ה) חלק עליו בנקודה זאת וכתב דמהני קנין לשעבד גופו כדין עבדים, אבל לפי הפסק של הש"ע שיכול לחזור אפילו אם כבר קבל כל כסף שכירותו, "ה"ה בקנין דיכול לחזור, דאע"ג דלא הוי קנין דברים ומשעבד גופו, אפילו הכי התורה אמרה עבדי הם ולא עבדים לעבדים." ונראה די"ל דהש"ך והקצות לשיטתם כפי מה שביארנו, דלפי הש"ך דאינו כעבד מטעם דאין גופו קנוי אי אפשר לפועל להשתעבד עצמו כעבד שלא יכול לחזור, דא"כ יהיה מוגדר כעבד ולא כפועל. אבל לפי הקצות אין גריעותא במה שמשעבד עצמו להיות כעבד, אלא שמטעם לי בני ישראל עבדים עדיין אפשר לו לחזור מעבודתו מגזירת הכתוב.

אבל בשו"ת שכות יעקב (ב, קפד) כתב שיש לפסוק כהריטב"א לגמרי שאינו יכול לחזור בו לאחר הקנין, אבל דוקא אם עשה קנין עבד עברי ממש בכסף או שטר. וכתב על קושית הש"ך "גם מ"ש מטעם דלי בלי ישראל עבדים, גם בזה י"ל כיון דבאמת אינו עבד ממש וכתוב לא תעבוד עבודת עבד רק כשכיר וכו', הרי דשכיר אינו עבד ממש ואלים מלתא דקנין לה שמשעבד בכך, משא"כ בלא קנין יכול לחזור כיון דעכ"פ דומה לעבודת קצת". ונראה שהשבות יעקב מסכים בעצם עם הש"ך שאין פועל מוגדר כעבד, והטעם שיכול להשתעבד נפשו בקנין הוא כמו שיטת תוס' שאין שום איסור להשכיר את עצמו להרבה שנים מפני שבאמת אינו עבד בכלל. אלא שחולקים בנקודה אחרת, דהיינו שלפי הש"ך מה שאינו מוגדר כעבד תלוי ביכולתו לחזור מעבודתו בלי שום הגבלות, ולפי השבות יעקב אפילו בנקודה זאת יכול לשעבד עצמו כעבד עברי, ובתנאי שיעשה קניני עבד עברי. ולפי השבות יעקב בכל זאת עדיין לא נחשב הפועל כעבד עברי מפני שלא יעבדו בו עבודת עבד. וקצת תמוה איך בזה גרידא לא יעבור על לי בני ישראל עבדים, וצע"ק.

וע"ע במחנה אפרים (הל' שכירות פועלים ס' ב) במה שכתב לחלק ע"פ שיטת הרא"ש (כלל ע"ח ס' ב) בין פועל שאינו עומד בקבע עם בעל הבית, דאין זה דומה לעבד אלא לשכיר יום, לבין אם נשכר להיות בקבע עם בעל הבית למלאכתו, דאז אמרינן דאין השעבוד חל, ע"ש, ודומה למה שכתב הש"ך בשם ההגהות מרדכי (הובא לעיל באות ג) שהאיסור להשכיר את עצמו יותר מג' שנים שייך רק אם יהיה עם בעה"ב בקבע וסמוך על שלחנו.

ז. יד פועל כיד בעל הבית

בסוגיא בב"מ (י.) איתא דאע"פ שמציאת פועל לעצמו, "במה דברים אמורים - בזמן שאמר לו בעל הבית נכש עמי היום, עדור עמי היום. אבל אמר לו: עשה עמי מלאכה היום, מציאתו של בעל הבית הוא", וע"ש בסוגיא דמבארת הגמ' בטעם הדבר דשאני פועל דידו כיד בעל הבית הוא. ואח"כ הקשה הגמ' "והאמר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום - אמר ליה כל כמה דלא הדר ביה כיד בעל הבית הוא, כי הדר ביה טעמא אחרניא הוא, דכתיב כי לי בני ישראל עבדים - עבדי הם, ולא עבדים לעבדים." ויוצא מזה דכל כמה שפועל אינו חוזר, אם הוא נשכר לכל מלאכות של בעה"ב אמרינן דיד פועל כיד בעל הבית. אבל בספר עין משפט (בצד הגמ') העיר שבש"ע (חו"מ סי' ער סעיף ג) פסקינן שמציאת

פועל לעצמו אפילו אם אמר לו בעה"ב עשה עמי מלאכה היום, וע"ש שביאר בבאר הגולה דפסק הש"ע כרב פפא בב"מ שם (יב:) דהא דמציאת פועל לבעל הבית הוי רק כששכרו ללקט מציאות (וכדפסק הרא"ש שם ס' לג), אבל סתם פועל לאו למציאות שכרו, וכמו"כ מציאת עבדו ג"כ לעצמו.

מ"מ נראה לפי הגמ' שיש ענין של יד פועל כיד בעל הבית קודם שחזור הפועל. ויש לחקור אם זה מטעם דדומה הפועל לעבד או מטעם אחר. ובס' מחנה אפרים (שלוחין ושותפין ס' יא) כתב "דכיון דפועל גופו קנוי לבעל הבית לגמרי חשיב ידו כיד בעל הבית ממש" (כל עוד דלא הדר ביה בהדיא), וע"ש שהביא ראייה מהגמ' ב"מ (צו.) דהאומר לעבדו צא והשאל עם פרתני נחשב לשאלה בבעלים מפני שיד עבד כיד רבו. וע"פ זה כתב המחנה אפרים ששייך אותו היסוד אפילו במקום שאין שליחות כמו בפועל נכרי, ולכן פסק שאם תיקן בעה"ב מעקה בבית שלו ע"י אומן עובד כוכבים נחשבת כאילו הוא עצמו עשאו ומברך עליו.

אבל בשו"ת נדיב לב (חלק ב, סימן סב) חלק עליו ע"פ דברי הגאון החקרי לב שמוכח מדברי הש"ך (חו"מ ס' קה, ס"ק א) דלא אמרינן יד פועל כיד בעל הבית אלא כששכרו ללקט מציאות, ועיין בש"ך שם שמפרש ע"פ רש"י (ב"מ י. ד"ה לא קנה) דמהני מדין שליחות, וא"כ א"א לומר את זה בפועל נכרי שאין שליחות לגוי. וכן במהרי"ט אלגאזי (הל' בכורות פרק ד, אות נ, ד"ה והנה) חלק על המחנה אפרים הנ"ל. ועיין באריכות בשו"ת יביע אומר (ט, חו"מ י) בענין זה, שהסיק שאין לברך על עשיית מעקה ע"י פועל נכרי. ובשו"ת דברי מלכיאל (ד, ה) כתב לחלק בין עבד כנעני לבין פועל וז"ל, "ולענ"ד לא דמי שכיר לעבד, דעבד יש לו קנין הגוף משא"כ בשכיר", עכ"ד, ואפילו בעבד עברי לא אמרינן דיד עבד כיד עבדו (עיין בב"מ צט., ובתוס' ד"ה דלא, ובריב"א קידושין טז. ד"ה אלא, דאע"פ שאמרינן דע"ע גופו קנוי אין גופו קנוי ממש כעבד כנעני), וע"ע בדברי הנתיבות בחו"מ ס' קפח, בביאורים אות א.

וע"פ דברינו יש לבאר מח' זו בין המחנה אפרים והחולקים עליו, דהנה לפי הסוגיא בב"מ (י.) אמרינן שיד פועל כיד בעל הבית רק "כל כמה דלא הדר ביה", וכמו שכתב המחנה אפרים בהדיא. והמח' היא אם זכות חזרתו משנה את אופייו לגמרי או אם פועל עדיין נחשב כעבד כל עוד שלא חזר מעבודתו. אם אמרינן כהש"ך (ונראה שהש"ך בחו"מ ס' קה לשיטתו) שאינו נחשב פועל כעבד מפני שגופו אינו קנוי כעבד עברי, וכמו

שכתב בדברי מלכיאל הנ"ל, א"כ הדין של יד פועל כיד בעל הבית הוי דין מוגבל ואינו ענין לדין של יד עבד כיד רבו. ולפי גישה זאת אין ללמוד מן הדין של יד עבד כיד רבו לדין של יד פועל כיד רבו. אבל אי אמרינן דפועל עד שעת חזרתו באמת נחשב קצת כעבד לענין דגופו קנוי (אלא שק"ק דמנלן לדמות אותו אף לעבד כנעני כסוגיא בב"מ דף צו.), ובפרט כפי השיטות שגם בפועל אמרינן דגופו קנוי וכנ"ל, א"כ שייך לומר שיד פועל כיד בעל הבית נחשב לקנין הגוף, ושפיר מובן פסקו של המחנה אפרים שבעל הבית יכול לברך על מעקה שנתקן ע"י אומן עכו"ם כאילו בנאו בעצמו ודו"ק.